

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Кулик О.О.,

*студентка V курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

З моменту прийняття Конституції України, увесь механізм державної влади узяв на себе обов'язок дотримання світових цінностей та стандартів у сфері захисту прав людини, шляхом створення ефективної законодавчої основи та провадження належної правозастосовної практики. Кримінальне процесуальне законодавство являється інструментом досягнення правосуддя у найбільш складних правових конфліктах у суспільстві та має гарантувати демократичні засади здійснення кримінального судочинства та втілювати у життя принцип верховенства права в поєднанні з повагою до невід'ємних прав людини.

Актуальність теми дослідження: Важко заперечити факт, що одним із пріоритетних напрямків державної політики є проблема протидії злочинності, скоєної неповнолітніми особами (дитяча злочинність). У засобах масової інформації висвітлюються суперечлива інформація стосовно кількісного і якісного показника злочинності серед неповнолітніх, проте, за офіційними даними Уповноваженого Президента України з прав дитини у перше півріччя 2013 року відбулося зниження майже на 36% кількості злочинів, скоєних дітьми (з 8786 за аналогічний період минулого року до 5650), у тому числі на 23,9% тяжких та особливо тяжких [1]. Звичайно, подолання такого стану речей вбачається в об'єднанні зусиль компетентних державних органів та структур, а також громадських організацій в єдиному векторі цілісної системи ювенальної юстиції (від англійської «Juvenile Justice» - правосуддя для неповнолітніх). Шлях до такої особливої форми судочинства, що включає ювенальні суди, спеціалізовану адвокатуру, самостійну систему слідчих апаратів, виховні заклади, соціальні органи та заклади освіти, які займаються вихованням важких підлітків, вимагає вже на сучасному етапі вирішення багатьох практичних і теоретичних питань [2, с.87]. З огляду на зазначене, науковий пошук у питаннях кримінального провадження щодо неповнолітніх не втрачає свого значення і має на меті усунути суперечності між нагальними потребами практики і законодавчим регулюванням.

Мета наукової роботи є аналіз ключових положень інституту кримінального провадження у справах щодо неповнолітніх осіб, виокремлення проблемних правових та організаційних аспектів даного

провадження з огляду на потребу впровадження у кримінальний процес України елементів відновного правосуддя щодо даної категорії осіб.

Ступінь доктринального розроблення теми дослідження: Аналіз теоретичних і прикладних проблем порядку кримінального провадження, у яке залучено неповнолітню особу, та формулювання науково-обґрунтованих пропозицій щодо подальшого реформування даного інституту кримінального процесу, в цілому, здійснювали такі вчені: В. Зеленецький, У. Ковна, С. Оверчук, Н. Сібільова (розглядають становлення та розвиток ювенальної юстиції), Н. Крестовська (обґрунтовує необхідність створення ювенального права – ювеналістики), І. Топольскова, Н. Юзікова, Н. Рогатинська, А. Романюк, М. Черненко (досліджують проблеми здійснення правосуддя у справах щодо неповнолітніх), В. Бринцев, С. Гідулянова, Н. Шмеріг. І. Терещенко (фундатори теорії ювенального права), О. Вінгловська (займається проблемами імплементації міжнародного ювенального права) та інші науковці і практики.

Виклад основного матеріалу: Особливості порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх обумовлені передусім особливостями суб'єкта кримінального правопорушення. Фізичний розумовий і психічний розвиток неповнолітніх обумовлює нестійкість їх характеру, незрілість мислення, що пояснюється процесом формування особистості, а також неможливість повною мірою самостійно захищати свої права та законні інтереси у кримінальному провадженні [3, с.376].

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, статей 31, 32, 34 Цивільного кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею вісімнадцяти років (повноліття). З урахуванням норм вищезазначених кодексів передбачені певні особливості відповідальності осіб, які не досягли вісімнадцяти років і вчинили кримінальне правопорушення. Можна погодитися з думкою Е.Г. Васильєвої, що потрібно розрізняти неповноліття в «кримінально-правовому» та «кримінально-процесуальному» змісті. Недосягнення особою вісімнадцятирічного віку на момент вчинення злочину (кримінально-правове повноліття) повинно мати значення тільки при вирішенні питань, пов'язаних з кримінальною відповідальністю (вид покарання, його розмір, строки давності, рівень психічного розвитку тощо). В інших випадках неповноліття може мати значення лише під час прийняття процесуального рішення або здійснення процесуальної дії (кримінально-процесуальне повноліття) [4, с.194].

На сьогодні діє ряд важливих міжнародних правових актів, положення яких передбачають захист прав дитини у кримінальному судочинстві та дотичних сферах буття суспільства. Зокрема, Конвенція ООН з прав дитини 1989 року, Керівні принципи ООН з

попередження злочинності серед неповнолітніх та Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 року, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо нових засобів роботи з злочинністю серед неповнолітніх і ролі правосуддя у справах неповнолітніх 2003 року, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам членам щодо соціальної реакції на злочинність серед неповнолітніх 1987 року, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі раннього психологічного втручання з метою профілактики злочинності 2000 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року та інші визначальні міжнародні правові акти.

З метою належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, реалізації положень Конституції України, а також з огляду на зростаючий рівень дитячої злочинності постала необхідність у розробленні державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом, через схвалення Указом Президента України від 24 травня 2011 року Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (далі - Концепція). Вітчизняні законодавчі норми, що розміщені у Главі 38 Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) частково розвивають мету вищезгаданої Концепції у частині забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку. Дане відображається законодавчою нормою ч.2 ст 484 КПК України, яка вимагає здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи досвідченим слідчим, що спеціально уповноважений на здійснення розслідувань щодо неповнолітніх. Головним слідчим управлінням Міністерства внутрішніх справ України для них проводяться спеціальні навчання, у процесі яких опановуються спеціальні методики та основи психології, педагогіки, кримінології та інших наук, об'єктом вивчення яких є розвиток комунікативних процесів у суспільстві, особливо серед молоді [5, с.46]. Вивчаючи особу неповнолітнього правопорушника, слідчий, прокурор, суд, слідчий-суддя повинні враховувати, що: а) його особистість необхідно розглядати як індивіда, з притаманними тільки йому психологічними та віковими особливостями, як члена суспільства і як учасника кримінальної процесуальної діяльності; б) дані про особистість неповнолітнього потрібно досліджувати за період, що передував вчиненню кримінального правопорушення, під час його вчинення, а також після нього; в) необхідно збирати всебічні і повні дані, що характеризують особу неповнолітнього як з позитивного, так і з негативного боку, а також враховувати характер скоєного ним

правопорушення; г) дані про особистість неповнолітнього необхідно збирати на всіх стадіях кримінального провадження [6, с.671].

Новелою КПК України стало розмежування інституту захисту та представництва інтересів особи у кримінальному процесі. Відповідно до п.1 ч.2 ст.52 КПК України У кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою, поряд із законним представником неповнолітнього (ст. 488 КПК України). Враховуючи, що у стресовій ситуації у дітей загострюються тенденція то примітивних способів психологічного захисту, що проявляється в само обмові, приховуванні співучасників, «взяття» всієї вини на себе, ненаданні інформації, яка може покращити їх положення, законодавець передбачив можливість участі у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії за умови, що неповнолітній не досяг шістнадцяти років або визнаний розумово відсталою, законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності - лікаря. Вказані особи можуть допомогти встановити психологічний контакт з неповнолітнім, сформулювати питання, з'ясувати оптимальний для психіки неповнолітнього час проведення процесуальної дії, визначити момент проведення перерви для його відпочинку і надати рекомендації з приводу подальшого проведення процесуальної дії, зберегти та підтримати емоційну рівновагу особи, тощо. Все це дозволить забезпечити достовірність даних, отриманих від неповнолітнього [6, с.674]. Проте, головною проблемою на сьогодні є професійна кадрова підготовка спеціалістів, які б змогли б на якісному професійному рівні забезпечити даний процес, а також організаційний момент, який потребує створення належних умов проведення допиту за участю неповнолітнього.

Наступною особливістю кримінального провадження щодо неповнолітніх є збільшення кількості обставин, що підлягають установленню, порівняно із загальним порядком досудового розслідування (ст.485 КПК України). У даному аспекті постає гостра необхідність вироблення нових прогресивних кримінологічних методик для органів досудового слідства у сфері розслідування категорій справ у якій фігурують неповнолітні особи, а для сторони захисту обрання вірних тактичних прийомів захисту дитини, яка набула певного правового статусу у конкретному кримінальному провадженні, від можливих процесуальних порушень та психологічного впливу на неї з боку інших учасників кримінального процесу.

Відповідно до ч.4 ст.28 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і

розглянуто в суді першочергово. Зазначене наближає здійснення вітчизняного кримінального провадження до стандартів міжнародного права, де реалізується імператив «de lege ferenda» - прискорення кримінального процесу у певній категорії справ, що визначені законодавцем. Судовий розгляд, провадження в апеляційному чи касаційному порядку здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій та статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Відповідно до Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13, суд, при ухваленні судового рішення щодо неповнолітнього, повинен керуватися принципом найкращих інтересів дитини, встановленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини та положеннями вітчизняного кримінального законодавства.

Тенденції світової практики розгляду справ стосовно неповнолітніх у судовому порядку змушують переорієнтувати здійснення правосуддя не на каральний ухил, орієнтацію на встановлення вини та призначення покарання, а на відновне правосуддя, яке покликане впливати на підлітків спеціальними психолого-педагогічними способами примусових заходів виховного характеру та забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди потерпілому від протиправних дій неповнолітнього злочинця [7, с.24]. Під таким видом правосуддя розуміють нову модель реагування на суспільно небезпечне діяння, спрямовані на збалансування потреб потерпілого, правопорушника та громади [8, с.7]. Відповідно до «Основних принципів використання відновного правосуддя у кримінальних справах», прийнятих Економічною і Соціальною радою ООН, програми відновного правосуддя можуть використовуватися на будь-якому етапі кримінального судочинства у відповідності до національного законодавства. Подібні прогресивні напрямки викладені у Концепції, яка передбачає у подальшому впровадження у життя програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, шляхом: упровадження процедури медіації як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника; сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду, а також до позитивних змін у його поведінці; залучення громадськості до розв'язання конфлікту з разі активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків, примиренні та розробленні угод про відшкодування завданої правопорушником шкоди.

Так звані «в'язничі санкції» щодо неповнолітніх повинні стати засобами, які використовується тільки у разі неможливості досягнення мети юридичної відповідальності іншими засобами щодо особи

неповнолітнього. Проте дані положення не знайшли свого логічного закріплення та розвитку у положеннях КПК України, що негативним чином впливає на практику вирішення конфліктів кримінального характеру за участю неповнолітньої особи. З огляду на зазначене, вбачаємо перспективною подальшу наукову діяльність по розробленню пропозицій змін до чинного КПК України щодо впровадження елементів відновного правосуддя у механізмі кримінального переслідування неповнолітньої особи, з огляду на їх ефективність, що продемонстровано практикою їх застосування у європейських країнах. Результати досліджень, проведених Марком Умбрайттом та Робертсом в Англії, вказують на те, що потерпілі, які взяли участь у програмах відновного правосуддя, демонстрували більший рівень довіри до системи кримінального правосуддя, відчували, що правосуддя таки відбулося, та демонстрували менший рівень страху віктимізації. Результати досліджень також свідчать, що участь у програмах відновного правосуддя надзвичайно корисна і для правопорушників. Англійський експерт з відновного правосуддя Мартін Райт, вказує на те, що такі програми показують правопорушникам результати їхніх дій, і у багатьох випадках правопорушники усвідомлюють і посправжньому шкодують про те, що скоїли [8, с.32-34].

Незважаючи на значні законодавчі та правозастосовчі зрушення у сфері кримінального поводження з дітьми, варто наголосити, що повної відповідності Європейським стандартам можна досягти шляхом прийняття більш комплексних та якісно викладених законодавчих приписів стосовно процесуальних дій у кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх, які залучені до кримінального провадження. Недосконалість законодавства має наслідком виникнення проблем у сфері правозастосування, унеможливаючи реалізацію в повній мірі прав та законних інтересів неповнолітнього у кримінальному процесі, стає перешкодою до винесення справедливих, правових рішень стосовно осіб неповнолітнього віку.

Список використаної літератури:

- 1) Інформація про стан злочинності серед неповнолітніх за I півріччя 2013 року [Електронний режим доступу]. - <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/877028;jsessionid=3E4BE35507B73719D5B621D7C320E1C9>
- 2) Ліхолетова Ю.А. Ювенальна юстиція як суб'єкт запобігання рецидивної злочинності молоді // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіційне видання / Міністерство юстиції України. – Київ, 2011. – № 5 (травень). – с. 86-90

- 3) Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та інші; заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. – 664 с.
- 4) Васильєва Е. Г. Правовые и теоретические проблемы прекращения уголовного преследования производства по уголовному делу. - М.: Издательство «Юрлитин-форм», 2006. - 265 с.
- 5) Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В. С. Ковальський. Юрінком Інтер, 2013. — 408 с.
- 6) Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт)/ О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова, М.І. Хавронжк. - К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. - 40 с.
- 7) Кримінальний процес: підручник/ Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шумо. - Х.: Право, - 2013. - 824 с.
- 8) Михайлова І.М. Медіація в кримінальному процесі щодо неповнолітніх// Судова практика : науково-практичний юридичний журнал / Ред. журн. "Право України". – Київ, 2012. – № 4/5. – с. 24-32
- 9) Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України. Посібник. - К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. - 200 с.

Науковий керівник: професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук Яновська Олександра Григорівна.